

Starejši fond goriških deželnih stanov

DONATELLA PORCEDDA-MITIDIERI

1. Fond *Deželnih stanov* goriške grofije, ki ga brani Pokrajinski zgodovinski arhiv s sedežem v muzejski stavbi na goriškem gradu,¹ vsebuje arhivske dokumente od 16. stoletja do 1861, razdeljene na dva oddelka ali registraturi. Prva zajema upravne spise goriških stanov od priključitve grofije habsburškim deželam do terezijanskih reform.

Prva registratura je do danes obdržala ureditve, kot jo je v 60-ih letih 18. stoletja naredil Karel Morelli pl. Schönfeld. Ta je iz omenjenega gradiva črpal podatke za svojo Zgodovino grofije Goriške (*Istoria della Contea di Gorizia*), temeljno in doslej še nepreseženo delo o goriški zgodovini v prvih treh stoletjih novega veka.²

Časovne mejnike, ki jih je pri urejanju gradiva določil Morelli, je pojasnil v poročilu stanovom o svojem delu: v obdobju od 1500 do 1754 je bila v deželi uveljavljena "enaka oblika vladavine" in deželni stanovi so torej obdržali "enako oblast in enako vlogo".³

Kot stanovi drugih dednih dežel so bili tudi goriški neposredno udeleženi pri izvajanju sodne oblasti. Po svojih prisodnikih so skupaj z deželnim glavarjem v vladarjevem imenu oblikovali plemiško sodišče, izvajali so zakonodajno oblast, kakor je šlo za deželne pravice, in upravno oblast v vseh deželnih zadevah. Stanovi so uživali temeljno pravico odobritve, parazdelitve in pobiranja javnih dajatev, v njih pristojnosti je bila organizacija preskrbe z živili, policija, notranja varnost, šolstvo.⁴ Leta 1754 izvedena

reforma pa je upravo združenih grofij Goriške in Gradiške poverila oblasti kolektivnega organa, *deželnemu glavarstvu*, s pristojnostmi, ki so ustrezale *Reprezentancam in komoram* v drugih avstrijskih deželah; tako je stanovom odvzela številne stare avtonomne pravice.

Velja poudariti, da je ob strogem upoštevanju načela *ad quem* (do 1754) pri datiranju dokumentov v fondu treba načelo *ex ante* (od 1500) razumeti bolj kot historični, ne pa arhivski mejnik: pravzaprav ne obstaja noben dokument, datiran s 1500, letom izumrtja goriških grofov in nastopa Habsburžanov po dedni pogodbi. V prvi stanovski registraturi so ohranjeni le trije dokumenti izpred leta 1513, ustrezno datirani s 1501, 1503 in 1511. Gre za prepise vladarskih ukazov. V splošnem pa je dokumentacija do konca 20-ih let 16. stoletja precej skopa in redka. V svoji *Istorii* Morelli navaja kot vzrok pomanjkanja starejših dokumentov razdejanje, ki je sledilo beneški zasedbi Gorice 1508, in oblikovanje pravega arhiva šele po sklenitvi miru z Republiko leta 1523.⁵

2. Isti Morelli v svoji *Storii* opiše spremembe v stanovskem gradivu, tako da za vsako stoletje posveti posebno poglavje "varovanju javnih spisov".

Stanovi so se prvič lotili sistematičnega urejanja svojega lastnega arhiva v sredini 16. stoletja. Leta 1545 je bila dokumentacija razdeljena z ločitvijo na sodne in upravne spise. Sodni akti, ki se nanašajo na delovanje plemiškega sodišča, so bili zaupani sodnemu pisarju in shranjeni v nekem prizidku stanovske palače, ki je bila postavljena v tako imenovanem "spodnjem mestu"; drugi dokumenti, za katere je skrbel stanovski tajnik, pa so ostali na gradu skupaj s spisi deželnega glavarja. Stanovi so 1562 sklenili postaviti posebne prostore za hrambo svojih lastnih spisov in se odločili njihovo ureditev naložiti tajniku. V resnici pa je bila v ta namen šele leta 1597 kupljena hiša ob stanovski palači. Tajnik Ivan Froesch je preuredil spise in jih opremil s kazalom.

Ob koncu naslednjega stoletja je bila po številnih poskusih v letih 1604, 1657 in 1680 izvedena vnovična preureditev fonda; opravil jo je stanovski uradnik Anton Nikolaj Krašina; ter pri tem izdelal dva registra spisov: enega za 16. in

¹ Pokrajinski zgodovinski arhiv (*Archivio Storico Provinciale - ASIPG*), ki je sestavni del Pokrajinskega muzeja v Gorici (*Musei Provinciali di Gorizia*), je bil poleti 1996 preseljen iz palače Attomi zaradi restavriranja in je začasnno nastanjen v muzejskih prostorih na gradu; pričakuje se namestitev na novi dokimni ustrezni lokaciji, dotedajni v krilu stare palače Alvarez, nekdanjem sedežu bolnišnice Bratov dejavne ljubezni (*Fatebenefratelli*).

² C. MORELLI, *Istoria della Contea di Gorizia*, Gorizia 1855, v treh delih. O Karlu Morelliju F. CUSIN, *La storiografia del '700 e le riforme dell'assolutismo illuminato in uno storico di Gorizia* (Carlo Morelli di Schönfeld), v "La Porta Orientale", VII-VIII (1935), str. 297-314; D. PORCEDDA, *Radicel settecentesche della storiografia goriziana: Carlo Morelli di Schönfeld e la sua "Istoria"*, v "Quaderni Giuliani di Storia", I (1983), str. 63-97.

³ Lastnoročno posvetilo Karla Morellija goriškim stanovom "Indice delle Scritture dall'anno 1500 fino all' anno 1754 dell'archivio degl' Incliti Stati di Gorizia e Gradisca".

⁴ O goriških deželnih stanovih v novem veku primerjaj P. CALDINI, *Gli Stati Provinciali Goriziani*, v "Memorie Storiche Friuligliesi", XXVI (1930), str. 75-150; D. PORCEDDA, *Nobiltà e Stati provinciali goriziani nella seconda metà del Cinquecento*, v "Studi Goriziani", LVII-LVIII (1983),

str. 79-121; ISTA, "Un paese di sì piccola estensione come è la nostra contea, più dal enso che da una provvidenzadiretto". Autorità sovrana, potere nobiliare e fazioni a Gorizia nel Seicento, v "Annali di storia Isontina", II (1989), str. 9-29.

⁵ Prim. MORELLI, *Istoria*, I, del, str. 118.

drugega za 17. stoletje.⁶

Pred sredino 18. stoletja so menili, da je treba nadaljevati preurejanje arhiva. Naloga je bila 1746 zaupana grofu Ferdinandu Jožefu Attems: večina dokumentov je dobila kratke povzetke v italijanščini, vendar delo ni bilo dokončano. V letih 1760/61 so se stanovi znova lotili zadeve, a neuspešno. Na koncu so izpeljavo naložili Karlu Morelliju; ta je ob pomoči tajnika Mateja Lebana začel leta 1764 preurejati arhiv, zaključil pa oktobra 1765.

Zavedajoč se usode, ki so jo doživeli predhodni poskusi ureditve fonda, je Morelli izbral ureditev, odločilno za ohranitev ne le spisov, marveč tudi ureditve same: liste je oštevilčil, jih povezal v enote in jih signirane vnesel v natančen register, da bi "trud dveh ali več let ne mogel biti izničen v nekaj trenutkih."⁷

Cilj, ki si ga je zastavil Morelli, je bil učinkovito dosežen. Nihče več se ni vtikal v to, kar je kmalu postalo znano kot *Morellijeva zbirka*. Le v 90-ih letih 18. stoletja se je zgodil poseg, a dokaj spoštljiv: Ivanu Krstniku Tuniju je deželna deputacija združenih grofij Goriške in Gradiške naložila arhiviranje dokumentacije, ki je nastala po Morellijevi ureditvi gradiva (izrecno upoštevajoč njegovo metodologijo), prav tako pa tudi starejše spise iz 16. do 18. stoletja, najdene ne goriškem gradu in v gradiški pisarni. Tuni teh spisov ni skušal uvrstiti med tiste, ki jih je uredil Morelli, pač pa jih je razvrstil posebej.⁸ V nasprotju z *Morellijevimi zbirkami* se je ob pomoči tajnika Vincenza Brumattija - izbranega zaradi njegovega znanja italijanščine in nemščine - omejil na obnavljanje vezav zvezkov, na izdelavo abecednega kazala za tiste iz 16. in 17. stoletja, na sestavo novega dvojnika *kazala spisov* (*Indice delle Scritture*); le-tem je dodal seznam listov in privilegijev v fondu.⁹

To delo je bilo pretrgano leta 1800; do 1861 ni nič znanega o delu na fondu in s tem tudi o delu na Morellijevi zbirki.

Leta 1861 so bili stanovski spisi, uradno izročeni v hrambo goriškemu deželnemu zboru, spravljani v arhivu deželne palače.¹⁰ Prav tega leta je bil ustanovljen Deželni muzej (*Museo provinciale*), čigar odtok za starejšo zgodovino naj bi zbiral zgodovinske spomenike Grofije Goriške in Gradiške. Vendar je še leta 1890 di-

rektor oddelka Edrico Maionica, navajajoč prav Morellijevo željo, da ne bi rad doživel uničenja svoje lastne ureditve, moral pozivati deželne oblasti, naj Muzeju izročijo starejše gradivo za ustanovitev "zgodovinskega arhiva in domoznanske knjižnice, ki bi mogla služiti vsem raziskovalcem pri njihovem delu."¹¹ Muzej, od 1900 je bil nastanjen v palači Attems,¹² pa je od dežele pridobil arhiv komaj leta 1914; ta tedaj tudi še ni bil ustrezno preurejen.

V začetku vojne so bile le najstarejše listine preseljene na varno: deloma na Dunaj in deloma v Ljubljano. Po italijanski zasedbi Gorice sta bili v Firence preseljeni deželna knjižnica in Morellijeva zbirka, drugi fondi pa so povsem zapušteni obležali v palači Attems. Po vojni je bilo zbrano vse dokumentarno gradivo deželnega muzeja in izročeno goriški državni knjižnici; leta 1923 so ga začeli urejati.¹³ Direktor knjižnice Carlo Battisti je hotel stavovsko dokumentacijo hraniti ločeno od ostale drugačnega izvora, ki jo je deželni muzej pridobil pred vojno. Zlasti se je želel ogniti poseganju v Morellijevo zbirko in vključevanju takih dokumentov v novo celotno ureditev arhiva. Pravzaprav se mu tako delo ni zdelo le neizvedljivo v krajšem času, marveč "popolnoma škodljivo in nespoštljivo do starega izročila arhiva". Še več, velik pomen in vrednost je pripisoval Morellijevemu kazalu arhiva, ki vsekakor "zadovoljuje potrebam raziskovalcev".

Da bi presekel nekatere pomanjkljivosti popisa (narejene z izpuščanjem navedb po Morelliju malopomenljivih dokumentov ali zaradi pretirane zgoščenosti podatkov, nanašajočih se na posamezne zadeve), je Battisti že leta 1920, po modernih arhivističnih kriterijih, začel delati analitični inventar za dokumentarno gradivo v posameznih zvezkih Morellijeve zbirke. To delo se je izkazalo kot zelo zahtevno. Ustavljeno je bilo v upanju na "boljše čase", vendar ti žal niso nikoli nastopili: izdelava kartoteke 10 zvezkov morellijane je "evega najboljših arhivistov Julijske krajine"¹⁴ zaposlovala celo leto.

V drugi svetovni vojni se je deželni arhiv srečno izognil porazgubitvi. Precejšnji del, skupaj s številnimi zvezki Morellijeve zbirke, so Nemci novembra 1944 odpeljali in je končal zapuščen v Lužicah (v Kanalski dolini). Potem, ko so jih po naključju odkrili prebivalci, so doku-

⁶ Posvetilo Karla Morellija v *Indice*, cit.

⁷ Spisi so zbrani v približno 100 številkah druge registrature Deželnih stanov.

⁸ Posebej so v skatlah 435-496 zbrani goriški spisi, ki se nanašajo na dejavnost glavarjev.

⁹ Dokumentacija o Tunijevem delu je danes v Pokrajinskem zgodovinskem arhivu v Gorici (ASPG), fond deželnih stanov, II. registratura (Stati II), razni listi v šk. 498-501, 503, 507, 510-511, 516; njegovo poročilo deželni deputaciji 10. februarja 1796 o predaji seznamov je v šk. 510/1. Dve kopiji aktualnega kazala sta v ASPG, Stati II, šk. 260 in 301.

¹⁰ ASPG, *Archivio della Giunta provinciale* (Fond deželnega zbora), *Parte I, Sezione VII, Sottosezione I*, fasc. 5.

¹¹ Poročilo deželnemu zboru poknežene grofije Goriške in Gradiške o poslovanju deželnega zbora od zadnje seje do konca septembra 1890, Gorica 1890.

¹² ASPG, *Archivio della Giunta Provinciale, Parte II, Sezione IX "Museo Provinciale"*, fasc. 1. Poročilo direktorja Emilija Turasa iz 1616.

¹³ Podatki so povzeti po C. BATTISTI, *Le raccolte storiche-archivistiche della sezione provinciale della biblioteca di stato in Gorizia e il loro riordinamento*, v *Studi Goriziani*, II. (1924), str. 57-73.

¹⁴ Verjetno prof. Giuseppe Gelcich, nekdanji direktor državnega arhiva v Dubrovniku, ki je bil od avgusta 1920 na razpolago goriški knjižnici.

menti ostali deloma na kraju samem, nekateri so bili odneseni in redki uničeni. Po opozorilu študentke iz tega kraja, ki je zaslutila historični pomen, je bilo vse gradivo odneseno in depozirano pri mestni knjižnici v Vidmu, končno pa 17. decembra 1945 izročeno goriški pokrajinski upravi z muzejskim sedežem v palači Attems.¹⁵

3. Kriterije ureditve fonda in izdelave registra dokumentov je pojasnil sam Morelli v uvodu h kazalu spisov.

Dokumenti so bili razdeljeni v štiri serije: vladarske resolucije (serija R), zasedanja stanov (serija S), obravnave (serija P), deželni zbor (serija D). Znotraj posameznih serij so dokumenti urejeni kronološko, brez podrobnejše členitve in oštevilčeni po listih; na koncu so bili zvezani v zvezke s svojim oštevilčenjem vsake serije.

Serija R vsebuje dokumente centralnih oblastev in cesarske pisarne; tu je mogoče najti tudi poverljiva pisma in instrukcije za vladarske komisarje, poslance v grofijo, in njih poročila, spise o podelitvah sodstva, podelitve in potrditve privilegijev in pravice grofije. Prvotno je serija obsegala 40 zvezkov, vendar se je zadnji, nanašajoč se na leta 1753-54, izgubil, verjetno med prvo svetovno vojno.

Serija D sestavlja 18 zvezkov. V prvih štirih so spisi, zadevajoči bodisi goriški deželni zbor (od leta 1525 dalje) bodisi meddeželne avstrijske ter državne zbornice (od 1519); v petem zvezku so spisi zbora v Brucku 1578. Razen fascikla, ki vsebuje dogovore na zboru v Gradcu 1620 glede splošnega obrambnega sistema Notranje Avstrije, se od šestega zvezka te serije spisi nanašajo izključno na goriški deželni zbor: sestavljajo jih poverljiva pisma in navodila za vladarske komisarje, deželnozbornice propozicije, pripombe in končni sklepi goriških stanov.

Serija S, sestavljena iz 34 zvezkov, pri čemer prvi dokumenti segajo v leto 1532, ustreza izvirnim registrom zapisnikov plenarnih in ožjih zasedanj stanov in poverjenikov. Velja poudariti, da so bila plenarna zasedanja goriške skupščine poleg letnega deželnega zbora na vladarjev poziv dokaj pogosta (v povprečju so potekala vsak mesec). Ta praksa je bila uradno vpeljana v 20-ih letih 17. stoletja; omejen obseg grofije je omogočal vsem deželanom, da so se v razponu pol dneva zbrali na sedežu, veliko več časa in denarja pa je zapravilo plemstvo drugih, precej večjih dežel za svojo udeležbo na zasedanjih častitljivih stanov.¹⁶

V zapisnikih zasedanj so vedno navedeni navzoči. V zapisnikih niso zapisane posamezne intervencije, marveč le predmet diskusije ter končni sklep. Glasovanje v skupščini je navedeno le v primeru volitev zastopnikov; po si-

stemu tajnega glasovanja s pomočjo spuščanja barvnih kroglic v vrč (balotacija).

Jezik, ki se uporablja v zapisnikih, je do 1707 po pravilu nemški. Včasih pa so celotna zasedanja, skupščinski pravilniki, navodila za poverjenike in prejemnike zapisana v italijanščini; pogosteje so v italijanščini posamezne točke diskusije in ustrezni sklepi. Takšna praksa je bila potekna za boljše razumevanje s strani podložnikov, ki so govorili le italijansko.¹⁷ V letih od 1708 do 1724 se redno izmenjujeta raba nemščine in italijanščine - ta se dokončno uveljavi od 1725.

Serija P je po obsegu največja. Sestavljena je iz 62 zvezkov, toda zvezek številka 40 v resnici ni nikoli obstajal: med dokumenti s številka 39 in 41 je kronološka kontinuiteta in noben dokument v kazalu spisov ni naveden pod signaturo P 40. Prvi spisi te serije so datirani s 1513, kontinuirano pa tečejo šele od 30-ih let istega stoletja.

Serija P vsebuje vso stanovsko korespondenco, tako z nadrejenimi oblastmi in drugimi javnimi uradi v grofiji ali drugih avstrijskih deželah, kot tudi s privatnimi strankami. Dokumentacija je karseda različna: prevladujejo finančne in upravne zadeve, pogosto v obliki poročil ali poizvedb, kar dopolnjuje bolj splošne podatke v seriji S. Številni so tudi dokumenti v obliki pritožb, prijav, obvestil, privatnih in javnih, ki lahko dajejo nove in izvirne podatke z vidika še neznane in skrite družbene resničnosti na Goriškem.

V tej seriji Morellijeva odločitev, da vse dokumente uredi kronološko in s tem razbije povezavo raznih spisov v skupno zadevo, v resnici otežuje uporabo. Kljub vsemu je te ovire mogoče premagati s pomočjo kazala spisov: tu je praviloma predmet zadeve označen s točnim kronološkim podatkom samo za uvodni spis, a z navedbo nahajališča vseh preostalih posameznih spisov v tej zadevi.

Kazalo, zvezek z 296 stranmi v kvart formatu, ki vsebuje več kot 5000 arhivskih gesel, je abecedni seznam stvari in osebnih imen.

Spisi, ki se tičejo posameznih oseb, se le deloma nanašajo na naloge in zadolžitve širšega, javnega pomena, naložene posameznikom s strani stanov; v tem primeru kazalo vsebuje napotilo na predmet, na katerega se nanaša. Prevladuje pa dokumentacija o vstopanju v vrste deželnega plemstva. V splošnem se najde le navedba skupščinske seje, na kateri se je razpravljalo in potrdilo sprejem (torej zajeta v seriji S). Le redko, in sicer po 1600, je označen obstoj dokumenta o nobilitaciji (v tem primeru je v konceptu ohranjen v seriji P). Treba je poudariti, da v goriškem

¹⁵ Gradivo je še vedno v upravnem arhivu goriške pokrajine.

¹⁶ ASPG, *Atti degli Stati Provinciali, Sezione I (=Stati I)*, P 26, f. 99.

¹⁷ Na primer: v instrukciji stanovskih poverjenikov baronu Oktaviju Terziju, ki je bil 1680 imenovan za prejemnika, je bilo dovoljenje, da je besedilo napisano "in der Wällischen Sprach um bessern verstandt". ASPG, *Stati I*, P 34, f. 148.

arhivu ni zbirk in sistematično ohranjenih plemiških privilegijev, niti posebnih popisov le-teh, kljub odločitvi stanov iz leta 1686 - očitno niso poskrbeli za njeno izvedbo - o uvedbi deželne plemiške matrike, ki naj sega nazaj v najstarejše obdobje.¹⁸

Rezultat Morellijeve kategorizacije arhiva je 21 tako imenovanih rubrik, navedenih v kazalu abecedno po geslih. Znotraj rubrike so posamezni dokumenti naštetih kronološko z dodanim opisom vsebine in navedbo nahajališča, to je pripadnost seriji, številko zvezka v seriji in oštevilčenje lista.

V predgovoru b kazalu je Morelli utemeljil svojo odločitev, da številne dokumentarne zadeve skrči na nekaj kategorij: ker je menil, da je malo zadev, kj si jih pod nekim gestom vsakdo lahko poljubno predstavlja, jih je najraje poimenoval z eno samo besedo, zanesljivo in stalno, tudi na račun tistih, ki so imeli radi dolge rubrike.

Rubrike Morellijevega kazala so:

Prebrana: odredbe za preskrbo z živežem, prehranskega značaja

Kameralne zadeve: dokumentacija o deželno-knežjih dohodkih, ki zajema gozdna področja in pravice pobiranja dohodkov od državnih posesti.

Glavar: spisi o imenovanju in deželnoglavarska navodila, slovesnost ustoličenja in položaj.

Delegacije: poverilnice in instrukcije za stanovske delegate pri dvoru in nadrejenih oblasteh, poročila le-teh.

Poddeželje: privilegiji, posebni opraski kmečkih skupnosti (naklade, tlaka, novačenje), prodaja in nakup komunalnih zemljišč.

Deželni zbor: poverilnice stanovskim odposlancem na državne in meddeželne zборе, poverilnice vladarskim komisarjem na goriških deželnih zborih, dogovori, obravnave in odločitve deželnega zbora.

Cerkvene zadeve: verska vprašanja, cerkvena jurisdikcija, uprava cerkvene posesti, podelitev beneficijev, odnosi z verskimi redovi, komenda v Prečencu, ustanovitve škofije.

Sodne zadeve: zakonodaja, vladarski dopisi, sodni redi, sodne pristojnosti, sodne investiture.

Vlada: zunanje zadeve (spori na mejah, odnosi z beneškimi podložniki), mejni spori z avstrijskimi deželami, trgovinski in industrijski ukrepi, deželna policija (javna gradnja, lov, ribolov, javni red, potrošnja), židovska vera in socialni položaj Židov, odnosi z grofijo Gradiška.

Davek: uzakonjenje davkov, zemljiški davek, sporne davčne zadeve, ugovori, prošnje in informacije, instrukcije in uredbе o izvršbi, darovi za vladarsko hišo.

Namestnik: imenovanje, pristojnosti in položaj.

Javna oblast: privilegiji mestnega magistrata,

pristojnosti na področju civilnega in kriminalnega sodstva, glede obdavčenja, imenovanja v službe in zaposlitve.

Malteški red: sprejem goriškega plemstva v češki priorat, komenda San Nicolo.

Denar: uredbе, dopisi, imenja, valutacije, beneški in tuj denar, postavitve kovnice v Gorici.

Plemstvo: privilegiji, pravice, vpisi v deželno plemstvo, uredbе in glasovanje o tem.

Policija: uredbе (omejene na mesto Gorica) glede šolstva in javne pomoči, odredbe o javni varnosti in čistoči, urejanje mesta.

Zdravstvo: zaščitni ukrepi zdravstvene policije, epidemije in živinske kuge, sanitarne oblasti in delegacije, imenovanje zdravnika, farmacevtski ukrepi.

Zunanja varnost: odredbe glede vojaške obrambe (utrdbe, novačenje enot, pomoč sosednjim deželam).

Stanovi: privilegiji in pooblastila, dedne službe, volitev odposlancev, organiziranje podrejenih uradov.

Vina: zakoni in dekreti o trgovini z vinom, informacije, poročila in prošnje, tibatapljenje.

Pred kratkim je bil končan računalniški vnos vseh podatkov iz kazala spisov. Ta operacija se je zvesto ravnala po Morellijevem popisu, zato ne izpolnjuje vseh arhivskih kriterijev; kljub temu dopušča hiter vpogled, tako po zadevah kot kronologiji, in omogoča izdelavo zelo priročnega osebnega in krajevnega kazala.

4. Ker je deželnim stanovom pripadala široka in avtonomna lokalna oblast, je njihov arhiv pomembna podlaga za zgodovinske raziskave.

V tem smislu ima prva registratura deželnih stanov dvojni pomen.

Vsebinska popolnost in celotnost na vseh področjih obsežnega upravnega aparata dežele, kakršna je v goriškem fondu navzoča od prvih desetletij 16. stoletja, je med podobnimi avstrijskimi arhivi precej redka: zato lahko študij goriških stanov v lokalnem okviru prispeva spoznanja o odločilnem obdobju za nastanek sodobne državne uprave.

Nadalje so za to obdobje spisi deželnih stanov najpomembnejši uporabni fond. Zaradi porazgubitve arhivov različnih javnih lokalnih uradov (od glavarstva do finančne uprave), o čemer je tožil že Morelli, zavoljo uničenja ali delne porazgubitve pomembnih družinskih arhivov (Attems s Sv. Križa, Thurn, Coronini-Kromberk) in zaradi težav pri uporabi preostalih v zasebni lasti so spisi deželnih stanov količinsko najobsežnejši in vsebinsko najpomembnejši dokumentarni vir za goriško zgodovino novega veka.

Stara grofija se je razvijala vzdolž dveh osi: srednje in zgornje Soške doline ter Vipavske doline oziroma na ozemlju, ki je danes v veliki meri v Republiki Sloveniji: očiten je pomen starega arhiva goriških stanov za slovenske raziskovalce lokalne zgodovine.

¹⁸ ASPG, Stati 1, S 21, f. 93.

V tem smislu se najzanimivejše gradivo naša na posebne zadeve, zlasti na upravljanje velikih kameralnih gozdov in prodajo komunalnih zemljišč. Poleg podatkov o ozemeljskih spremembah in o njihovem gospodarskem izkoriščanju je v teh dokumentih mogoče najti tudi pomembne podatke o gospodarski in družbeni organizaciji lokalnih vaških skupnosti, zlasti v prošnjah, ki so jih pošiljale vladarju ali nadrejeni upravi za ohranitev svojih pravic - posebno za *jus pascendi* in *jus legnandi* oziroma za pravico do paše in sekanja lesa na skupnih zemljiščih - ter v zvezi z obravnavo tlake, ki so ji bile podvržene (tudi v grofiji imenovane rabota) in je bila namenjena prevažanju lesa ali utrjevanju goriškega gradu. Obilo take dokumentacije iz 16. in 17. stoletja je za gozd Panovec - najbližji mestu, ki se je raztezal proti Kromberku - ter za Log - kamor so gravitirale soseske iz Ozeljana, Šempasa, Šmihela in Oseka. Šele v 18. stoletju se je pojavila ustrezna dokumentacija za Trnovski gozd, ki prej očitno ni bil izkoriščen.

Iz tega obdobja je tudi obsežnejše gradivo o prodaji skupnih zemljišč, zlasti na območju Brd in v Vipavski dolini. V starem arhivu deželnih stanov se nahajajo pretežno spisi o političnih razpravah na to temo, v katere so se nekatere skupnosti, kot Šempeter, Vrtojba, Vogrsko, Bilje, vključevale kot polni upravičenci in nastopale kot kupci zemljišč; spisi, ki so bolj ekonomskega značaja in obsegajo tudi pomembnejša gospodstva grofije, zlasti tolminsko, se hranijo v drugi registraturi.

Za zgodovinsko raziskovanje ozemelj, ki so bila zajeta v večjih gospodstvih, je dokumentacija v fondu precej omejena. Pa vendar: medtem ko spisi o gospodstvu Sv. Križ skoraj ne obstajajo, so dokumenti za gospodstvo Kanal in kameralno gospodstvo Bovec precej številni, zlasti za posamezno problematiko, povezano tudi v tem primeru z gospodarskim izkoriščanjem velikih gozdov. Gre za izgradnjo (v 16.) in vzdrževanje (v naslednjih stoletjih) komunikacijskih poti, cestnih ali rečnih, za potrebe transporta in prodaje lesa ter za postavitev naprav za njegovo obdelavo. Druga obravnavana tema je politika nalaganja carin in davkov na ta promet. Navzoč je tudi dokumentarni material v zadevi zdravstva, zlasti izmenjava informacij za potrebe ukrepov

lokalnih oblasti zoper širjenje epidemij in živinske kuge, ki konkretno zadevajo Bovec na začetku in koncu 16. ter Kanal v 17. stoletju.

O ozemlju Tolminske, leta 1534 goriški grofiji priključenega glavarstva in 1649 spremenjenega v alodialno gospodstvo, pa je dokumentacija posebno bogata.

Predvsem je dokumentirano uradno dogajanje na tem območju: od poskusov tolminskih glavarjev, da se odresejo podrejenosti do grofije, do odstopa vladarjevih sodnih pravic, najprej štajerskim Breunerjem, nekaj let pozneje pa Coroninjem. Precejšen pomen ima tudi strateška vloga glavarstva, zato je oširno izpričano utrjevanje in vzdrževanje tamkajšnjih utrd. Obsežna je tudi bogata dokumentacija o izkoriščanju gozdnih zalog in o poteh, zlasti je bogata o podložniškemu upiranju plačevanju naklad in uvajanju davkov, ki se vleče od leta 1534 do upora 1713 - ta je obravnavan le z vidika goriških oblasti ter zadeva sprva le obrambne ukrepe in kasneje represijo.

Zelo je pomembna obsežna dokumentacija, ki zadeva neposredne odnose med stanovi goriške grofije in kranjske vojvodine. Gre zlasti za gradivo, ki pokriva vsa stoletja novega veka in se nanaša na institucionalno sodelovanje na področju zdravstva, predvsem v primerih kuge, na vzajemno vojaško pomoč na mejah v primeru vojne proti Benečanom in Turkom, na skupne naloge pri graditvi cestnih komunikacij na območju Kanala, Boveca in Razdrtega.

Predvsem so dokumentirani trgovinski odnosi med dvema deželama, ki zadevajo preskrbo Goriške z žitom in živino na Kranjskem (z zanimivimi podatki o tihotapstvu) in prodajo goriških vin, ter ustrezna davčna, carinska in denarna politika.

Končno se v goriškem arhivu nahajajo tudi vladarski odloki, poslani na Kranjsko, npr. o fevdih ali o gozdovih, informacije, ki so jih kranjski stanovi posredovali goriškim kot gradivo o uporabi metod pri uvajanju novih oblik obdavčenja, nadalje informacije, ki se nanašajo na namestnika in vicedoma, na predpisani obred ob poklonitvi knezu, dokazi tesnih uradnih odnosov med dvema sosednjima deželama.

Prevod: Drago Trpin